

Taavi Pae

Tartu ülikooli geograafia osakonna
Eesti geograafia kaasprofessor

Teekond õ/ö piiritähiseni Saaremaal

2020. aasta 30. novembril avati Saaremaal Väinatammi lähedal õ/ö piiritähis¹. Sellega lõppes üks saaga, mis oli alguse saanud piiri esmakordse tähistamisega 2019. aasta mais. Kuidas tänase piiritähiseni jõuti ja millest seejuures lähtuti, seda siinne kirjatöö valgustabki.

Saaremaa murdekeel

Kuigi sajanditagune murdekeel on paljuski taandunud, esineb Eesti keelealal rohkesti piirkondlikke erisusi, mis reedavad tänaseni kõneleja päritolu. Üks tuntumaid neist on paljude saarlaste suulisest keelest puuduv õ-häälik. Paljudele saarlastele on teada ka asjaolu, et Otto Wilhelm Masingu² 19. sajandi alguses välja mõeldud tähemärgi hääldamisega pole „hädas“ mitte kogu saarerahvas. Ajakirjas Akadeemia ilmus 1997. aastal akadeemik Juhan Peeglit sümpaatse pealkirjaga artikkel „Minu ema keel“. Selles loos mainib ta, et õ-hääliku vahepiir tuleks markeerida ka maastikul:

Olen naljatamisi öelnud, et see [õ ja ö piir] läheb läbi minu sünnitalu karjamaa [---] ja see piir tuleks korralikult maastikul ära tähistada ... Võiks teha piirikomisjonid, pidada läbiraakimisi, seada sisse vastavad keeleviisid ... (Peegel 1997: 453)

Juhan Peegli ema oli pärit Reina külast Türna talust ja õ-d ei hääldanud. Samas tema Muhust pärit isa valdas õ-d, andes selle oskuse edasi ka lastele.

¹ Siinkohal lähtun lihtsustusest, et Saaremaa murdekeeles räägitakse õ asemel ö.

² õ tähemärgi teekonnast eesti kirjakeelde vt Kingisepp 2016.

Peegli kodutalu läbivat piiri on humoorikalt kirjeldanud Jüri Valge (2013) näidendis, mis pühendatud Wiedemanni keeleauhinna laureaatilede:

Juhan Peegel: Õpetatud mehed oskavad mõnikord küsida küll. Mul oli korra Saaremaal Tūrna talus üks Jaapani professor külas. Istusime kambri, võtsime väikest viisi õlut ja arutasime maailma asju. Ja üht-äkki ta küsis, ega mina ei tea, kustkohast see õ piir läheb. Ma mõtlesin veidi järele, viisin ta akna juurde ja näitasin, et vaata, sealt sauna nurga ja õunapuu vahelt lähebki. Oli teine väga rõõmus, tegi saunast ja õunapuust ja õ piirist kohe pilti. (Valge 2013: 22)³

Umbes samal ajal kui noor Juhan veel karjapoisiametit pidas, valmistas Hiiumaa juurtega Theodor Kaljo ette oma magistritööd. 1928. aasta suvel kogus ta Põide kihelkonnas andmeid õ- ja õ-häälikute varieerumise kohta, avaldades samal teemal artikli ajakirjas Eesti Keel (Kaljo 1928). Magistritöö jäi pisut venima ning teaduskraadini jõudis Kaljo alles 1934. aastal. Kaljo töö juurde kuulub kaart, kus häälikute vahepiir on tähistatud küla täpsusega. Reina küla paiknebki kaardi järgi häälikulisel segaalal. Kaljo murderännakud algasid just Reina külast, sest sealne mõisasüda kuulus tema onule, kes oli selle saanud teenete eest vabadussõjas.

Kuna olen ise Saaremaa juurtega ja üsnagi kursis mitte-õ-lise kõnelemisega, pakkus 2010. aastate alguses minuni jõudnud eelmainitud teadustöö ja kaart palju äratundmisrõõmu. Theodor Kaljo koostatud kaarti kasutan murdekeeltest rääkides kultuurigeograafia loengukursusel. õ piir koos seletusega on märgitud ka Regio teedeatlases⁴ ning Kaljo originaalkaart taasavaldati Eesti rahvusatlases aastal 2019. Häälikulise piiri olemasolust rääkides on hea viidata Eesti presidendile Arnold Rüütlile, kelle Saaremaal paiknev koduküla Pahavalla jääb õ-rääkijate alale. Tema kõnekeeles saarlaslikku õ-d tõepoolest pole.

õ piiri tähistamise esimene katse

Esimest korda tõin õ piiri tähise rajamise mõtte avalikkuse ette 2013. aastal. Toona Saaremaal peetud kultuurigeograafilistel loengutel kõneldust ilmus

³ Kuigi tegemist on Jüri Valge ilukirjandusliku loominguga, viitab see asjaolule, et Juhan Peegel tõesti sellesarnast juttu sageli kõneles.

⁴ õ piir koos selgitava tekstiga on atlases märgitud alates 2013. aastal ilmunud 18. väljaandest.

kokkuvõtte ajalehes Saarte Hää (Pae 2013). Kolm aastat hiljem Tabiveres toimunud juubelikonverentsil „Kaks sajandit õ-tähega“ (2016) vormus teemast juba akadeemiline ettekanne⁵, mis omakorda ilmus teadus-artiklina emakeele seltsi aastaraamatus (Pae 2018). Uuesti tõstatas teema 2018. aastal, mil Saarte Hääles ilmus lugu pealkirjaga „Teadlane soovib tähistada õ-hääliku piiri“.⁶ 2019. aasta alguses oli õ teema jõudnud ka Saaremaa turismikirjandusse (Pae 2019a).

Kui 2019. aasta maiks kavandati Muhu saarele ja Ida-Saaremaale roheliste rattaretke, tundus, et aeg on küps tähistamiseks õ-hääliku piiri ka füüsiliselt. Kavandasime tähise avamist rattaretke peatuspunktina⁷. Nagu eespool mainitud, tundus suure maantee ääres paiknev Reina küla häälikute vahepiiri markeerimiseks sobivaima kohana. Täpsemalt jäi sõelale Reina ja Põripõllu küla asustatuse piir, mida tähistavate siltide juurde plaanisisime kinnitada nn pruunid sildid ehk huviväärsuse märgid. Retke ettevalmistusena taotles Saaremaa vallavalitsus maanteeametilt luba õ-hääliku piiri tähistavate nn pruunide siltide paigaldamiseks. Roheliste rattaretkeks saadigi maanteeametilt ajutine nõusolek ning valitses lootus, et peatselt saabub ka lõplik luba. 18. mail 2019 toimuski rattaretke ühe tipp-sündmusena piirisiltide avamine, millest võttis osa ka toonane Saaremaa vallavanem Madis Kallas. Üritus pälvis rohkesti meedia tähelepanu – teemat käsitleti paar päeva varem hommikuprogrammis „Terevisioon“⁸, siltide avamispäeva õhtul „Aktuaalses kaameras“⁹.

Uuel nädalal laekus aga Saaremaa vallavalitsusele ootamatult kiri pealkirjaga „Keeldumine õ-hääliku kasutamisest riigimaantee ääres“. Nagu kiri selgitas, ei saa amet anda nõusolekut tähistada liikluskorraldusvahendiga teatud piirkonna keelekasutuse eripära või muid piirkonna iseärasusi, sest see ei ole liikleja jaoks liiklusohutuse seisukohast primaarne informatsioon. Saaremaa vallavalitsus oli seejärel sunnitud märgid eemaldama. Maanteeametile edastatud avalik pöördumine siltide tagasipanemiseks jäi

⁵ Ettekande pealkiri oli „Kuidas õ-hääliku piir jõudis Regio atlasesse?“. Konverentsiks koostati õ-tähte ja ka Saaremaa häälikulist piiri tutvustav reklaamleht.

⁶ 14. augusti Saarte Hääles ilmunud Mehis Tulki artikli juurde kuulus ka õ piiri seletav ja tähemärgi ajalugu meenutav lühilugu (Pae 2018). Ka lehenumbri juhtkiri („Võimatu ja võimalik“) avaldas toetust hääliku piiritähe püstitamiseks.

⁷ Siinkohal suur tänu Helen Arusoole, kes oli rattaretkepoolne koordinaator.

⁸ https://etv.err.ee/935481/terevisioon_alates_58:30

⁹ <https://www.err.ee/941101/saaremaal-margiti-maha-o-ja-o-tahe-piir>

ameti poolt tähelepanuta. Sama aasta augustis esitasime maanteeametile uue, põhjalikult argumenteeritud taotluse, kus seletasime allikmaterjalidele viidatult lahti piiri keelegeograafilise tähtsuse. Taotlusele kirjutasid alla emakeele selts, õpetatud eesti selts, Eesti geograafia selts, Saaremaa vald, „Visit Saaremaa“ ja roheliste rattaretk. See oli laiapõhjaline taotlejate ring, mis hõlmas nii akadeemilisi seltse, kohalikku võimu kui ka turismikorraldajaid. Vaatamata korduvale kirjavahetusele ei taganenud maanteeamet otsusest.

Kuna 2019. aasta oli ühtlasi eesti keele aasta, pani riigiameti seesugune suhtumine nõrdima. Postimehe arvamusrubriigis avaldasin sama aasta sügisel artikli pealkirjaga „Maanteeameti emakeeleaasta“ (Pae 2019b). Lisaks õ-le tõstasin artiklis teise probleemina maanteeäärse avaliku ruumi korralduse, kus fookuses olid nn pruunid sildid. Ettepanekuna jäi kõlama soovitus kaasata siltide otstarbekuse ja korrektsuse tagamiseks otsustamise juurde ka kultuuriloolased ja loodust tundvad inimesed. Maanteeametilt artiklile tagasisidet ei tulnud.

Telemeediast tähiseni

Sellega võinukski lugu justkui raugeda. Siiski edastas in lõputa jäänud loo 2020. aasta märtsis ETV saatele „Pealtnägija“. Saatelõik jõudis eetrisse 22. aprillil¹⁰ ja vallandas nii trüki- kui ka sotsiaalmeedias aramusavalduste laviini. Toetavaid artikleid ilmus nii Saaremaa meedias kui ka üleriigilistes päevalehtedes. Siinkohal tõstaksin esile ajalehe Öhtuleht toetusavaldust: 29. aprilli ajaleht ilmus Öhtulehe nime all (pilt 1) ning lisaks märke toetavale loole (Voog 2020) esineb toetusavaldusega ka ajalehe peatoimetaja Martin Šmutov¹¹. Postimehe 10. mai juhtkiri oli samuti õ-teemaline (Koort 2020). Raadioeetris käsitlesid teemat 26. aprillil Anvar Samost ja Toomas Sildam¹². Maanteeamet proovis selgitada oma lähtekohti enda kodulehe kaudu. Sealtoodu sisaldas aga mitu valeväidet (nt et taotluse sisu oli liiklusmärkidega sarnanevate reklaamimärkide ülespanek), millele reageerisin artikliga ERR-i aramusportaalil (Pae 2020).

¹⁰ <https://menu.err.ee/1080795/o-tahe-tuli-maanteeamet-ei-luba-saaremaal-taheleviku-piire-tahistavaid-marke-pustitada>

¹¹ <https://www.oh tuleht.ee/1000090/oh tulehe-esikaas-tombab-tahelepanu-teaduri-ja-maanteeameti-vagikaikaveole>

¹² <https://vikerraadio.err.ee/1076537/samost-ja-sildam>

Pilt 1. Õhtulehe päis 29. aprillil 2020 (kuvatõmmis)

Foto 1. Tähise avamine 2020. aasta 30. novembril. Foto Tarmo Mikusaar

Avalikkuse suure tähelepanu tuules hakkas maanteeamet otsima lahendust, alustades läbirääkimisi Saaremaa vallavalitsusega. Arutellu kaasati ka mind. Veebi teel toimunud koosolekul märkide seaduslikus õiguspärasuses küll ühisele seisukohale ei jõutud, kuid edasise initsiatiivi õ tähise püstitamiseks haaras Saaremaa vald. Sobivaks asukohaks sai maantee teest veidi eemal paiknev Väinatammi-lähedane parkla. Sealne asukoht jäi väljapoole maantee teekaitsevööndit, mistõttu tegutsemisvabadus oli märksa suurem. Tähistust kavandati seekord suurejoonelisemana, kavandi valmistas ette Saaremaa tollane vallaarhitekt Mark Grimitliht. Viie meetri kõrguse tähise tehniline teostus pärineb Kuressaare metalliettevõttelt Lizmet ja avamisüritus toimus pidulikult veel sama aasta 30. novembril

koos kõnede, laulude ja tantsude ning rohke meediakajastusega (foto 1).¹³ Kohapeal viibijaile pakuti õ- ja ö-tähemärkide kooki.

Kokkuvõtvalt võib tõdeda, et lõpplahendus kaugele näha oleva ja öösiti helkiva tähise näol on silmapaistvam kui esiotsa kavandatud pruunid sildid. Võib arvata, et õ-hääliku piiritähisest kujuneb Saaremaa külastajatele, aga ka kohalikele elanikele kena peatuspaik. Samuti tuletab sillas nii saarlastele kui ka kõigile teistele meelde, et Eesti keelealal leidub rohkesti paikkondlikke keelelisi eripärasid, mida tasub märgata, väärtustada ning tuua nähtavale laiamale avalikkusele. õ piiritähis pälvis 2020. aasta Keele- teo rahvaauhinna.

Viidatud kirjandus

- Kaljo, Theodor 1928. õ- ja ö-hääliku vahepiirist Saaremaal. – Eesti Keel 7/8, 112–118.
- Kingisepp, Valve-Liivi 2016. õ-tähe teest meie kirjakeelde. – Emakeele seltsi aastaraamat 62, 281–292.
- Koort, Erkki 2020. Saarlastele õ-täht selgeks. Postimees, 10. mai.
- Pae, Taavi 2013. Õ ja Ö – kus läheb piir? Saarte Hääl, 7. märts.
- Pae, Taavi 2018. Saarlaste firmamärk. Saarte Hääl, 14. august.
- Pae, Taavi 2018. Theodor Kaljo ja õ-hääliku piir Saaremaal. – Emakeele seltsi aastaraamat 63, 127–138.
- Pae, Taavi 2019a. Saaremaa, its language and õ. – Visit Saaremaa 2019, 110.
- Pae, Taavi 2019b. Maanteeameti emakeeleaasta. Postimees 24. oktoober.
- Pae, Taavi 2020. Maanteeamet ja õ-sildid. ERR arvamused 5. mai: <https://www.err.ee/1085783/taavi-pae-maanteeamet-ja-o-sildid>.
- Peegel, Juhan 1997. Minu ema keel. Jutujada ühe murraku üle ja ümber. – Akadeemia 3, 451–475.
- Valge, Jüri 2013. Kas siis selle maa keel...? – Loomingu Raamatukogu, 11–12. Tallinn.
- Voog, Viljar 2020. Õudne lõpp või lõputu õudus. Õhtuleht, 29. aprill.

¹³ <https://www.err.ee/1191571/saaremaa-sai-o-tahe-kauaoodatud-tahise>; <https://reporter.elu24.ee/7122182/reporter-saaremaal-on-nuudsest-uleval-o-piiritahis>